

ASOS JOURNAL

The Journal of Academic Social Science

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 8, Sayı: 107, Ağustos 2020, s. 168-184

ISSN: 2148-2489 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.44910>

Yayın Geliř Tarihi / Article Arrival Date

7.07.2020

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date

29.08.2020

Dr. Öğr. Üyesi Ekrem YÜCEL

Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı
yucelekrem66@hotmail.com

Arş. Gör. Fatih Muhammet YÜKSEL

Ardahan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı
fatihmuhammetyuksel@ardahan.edu.tr

TE'VİLÂTÜ'L-KUR'ÂN TERCÜMESİ ÜZERİNE*

Öz

Mâtürîdî'nin günümüze ulaşan iki eserinden biri *Te'vilâtü'l-Kur'ân* adlı tefsiridir. Bu çalışmanın Türkçeye tercüme edilmesi oldukça önemlidir. Çünkü bu tercüme sayesinde hem eserin Arapça bilmeyen geniş kitlelere ulaşması kolaylaşmış hem de Mâtürîdî'nin görüşlerini kendi kitabından öğrenme imkânı doğmuştur. Din bilimlerinin klasik eserlerini tercüme etmek, ilim ve fikir hayatımıza olumlu katkı sağlayacaktır. Ancak, bu katkının seviyesi tercümenin niteliğiyle de orantılı olacaktır. Nitekim tercüme faaliyetinde kaynak ve hedef dilin özellikleri, mütercimnin bakış açısı, metnin ait olduğu bilimsel alan, dilin kültürel boyutu gibi birçok faktör etkilidir. Bu ise bir dilden diğer dile çeviri yapmayı zorlaştırmakta ve bazı hataların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Nitekim *Te'vilâtü'l-Kur'ân*'ın çevirisinde de tercüme hataları, metne yapılan ilaveler, isimlerin yanlış okunması, maddi hatalar, tercüme edilmeyen kısımlar, tahkik ve tahrircideki hatalar gibi düzeltilmesi gereken bazı problemlerin olduğu müşahede edilmektedir.

* Bu araştırma, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Bağlamında Mâtürîdî'de Hadis Yorumu (Kelâmî Hadisler Örneği)*, adlı yüksek lisans tezi esnasında tespit edilen ve ilgili çalışmada yer verilen birtakım çeviri problemlerinin müstakil bir araştırmaya konu edilmesi fikri üzerine örnekler çoğaltılarak ve geliştirilerek oluşturulmuştur. Adı geçen tez için Bk. Fatih Muhammet Yüksel, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Bağlamında Mâtürîdî'de Hadis Yorumu (Kelâmî Hadisler Örneği)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2019.

Temennimiz eserin sonraki baskılarında, bu hataların dikkate alınması ve tercümenin tekrar gözden geçirilerek düzeltilmesidir.

Anahtar kelimeler: Tefsir, Mâtürîdî, Te'vilâtü'l-Kur'ân, Tercüme, Tercüme Hatası.

ON THE TRANSLATION OF TA'WILAT AL-QUR'AN

Abstract

One of two books of Maturidi that has survived until today is Tawilat al-Quran, which is commentary of Quran. To translate of this book into Turkish is very important. Because both it has been easier for the book to reach large audiences who do not speak Arabic, and has been possible to learn the Maturidi's ideas from his own book. Additionally, the translation of classical books about religious sciences will contribute positively to our life of idea and science. However, the level of this contribution is also directly proportional to the quality of translation. Thus, in translation many factor are effective such as features of source and target languages and translator's perspective and scientific field, which the text is related and cultural features of language. This situation makes it difficult the translation from language to another and it causes to occur some mistakes. It is seen also, where it occurs some mistake that it needs to reform in the translation of Tawilat al-Quran such as translation mistakes and supplementary that was added the text and misreading of person names and material mistakes and sections that untranslated and mistakes in investigation and extraction. We hope that this mistakes to consider and to reform by reviewing the translation in the next editions of Tawilat al-Quran.

Keywords: Commentary, Maturidi, Tawilat al-Quran, Translation, Translation Mistakes.

Giriş

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) günümüze ulaşan iki eserinden biri olan *Te'vilâtü'l-Kur'ân*'ın tahkikli neşrinin bir bütün olarak yapılması 2000'li yıllara tekabül etmektedir. Ülkemizde ilk tahkik ve tercüme teşebbüsü 2003 yılında Bekir Topaloğlu tarafından başlatılmış, akabinde bir heyet çalışmasıyla 2005-2011 yılları arasında tamamlanmıştır. Yurtdışında ise 2004 yılında Fâtıma Yûsuf el-Hiyemî ve 2005 yılında Mecdî Bâsellûm tarafından yapılan tahkiklerle *Te'vilât* muasır araştırmacıların hizmetine sunulmuştur.¹ Araştırmamız esnasında esas aldığımız tahkikli neşir merhum Topaloğlu'nun ilmî kontrolünden geçen Dârü'l-Mîzân baskısı olmuştur.

Eserin kâmilen Türkçe'ye tercüme faaliyeti ise 2015 yılında başlamış,² 2019 yılında çıkan *Fihrist* cildiyle sona ermiştir. Ehl-i Sünnet'in kurucu imamlarından biri olan Mâtürîdî'nin hem hacimli hem de çok kıymetli tefsirinin dilimize kazandırılması ve Türk okuyucusuyla

¹ Aktardığımız bilgiler ve mezkûr üç tahkikin muhtasar bir mukayesesi için bk. Abdüssamet Sarıkaya, "Te'vilâtü'l-Kur'ân'ın Üç Tahkikinin Analizi ve İhlâs Sûresi Bağlamında Mukayesesi", **İmâm Mâtürîdî ve Te'vilâtü'l-Kur'ân**, Ed. Hatice K. Arpağuş v. dğr., İfav Yay., (1. Baskı), İstanbul, 2019, ss. 189-212.

² Kâmilen kaydı koymamızın nedeni, 2003 yılında merhum Bekir Topaloğlu'nun *Te'vilâtü'l-Kur'ân'dan Tercüme*ler başlıklı bir çalışma yapmış olmasıdır. İlgili çalışma için bk. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'ân'dan Tercüme**ler, (trc. Bekir Topaloğlu), İmam Ebu Hanife ve İmam Mâtürîdî Araştırma Vakfı, İstanbul, 2003.

buluşturulması her türlü takdirin üzerindedir. Biz de bu vesileyle, çalışmanın hem tahkik hem tercüme yoluyla ilim hayatımıza kazandırılmasında emeği geçen herkese müteşekkirdüğümüzü ifade etmek isteriz. Bununla birlikte her çalışma gibi bu tercümenin de hatadan beri/salim olmadığını ifade etmek ilmi mesuliyetin bir gereğidir. Bu sorumlulukla ve eserin yapılacak sonraki baskılarına katkı sağlaması temennisiyle *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* tercümesinde görülen bazı problemler, bu makalenin konusunu oluşturmaktadır.

Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi Üzerine adlı çalışmadaki temel amacımız, yapılan tercüme veya mütercim(ler)in emeğini hafife almak olmayıp aksine mevzu bahis çalışmaya ilmi anlamda bir nebze de olsa katkı sağlamaktır. Çünkü tercüme faaliyeti, başlı başına bir alan olup bünyesinde barındırdığı zorluklar izahtan vârestedir.

Elmalılı merhum tercüme; bir sözün anlamını, başka bir dildeki denk bir ifadeyle olduğu gibi anlatmak olarak tanımlamakta ve bunun sağlanabilmesi için açıklık, delalet, özetleme, geniş açıklama, umum, husus vb. gibi birçok konuda asıldaki anlatım tarzına uygun olması gerekliliğinden bahsetmektedir.³ Elmalılı'nın burada dile getirdiği hususların bütünüyle gerçekleştirilebilmesi için tarihi süreçte iki farklı tercüme türünün ortaya çıktığı müşahade edilmektedir. Bunlardan biri; hiçbir kelimeyi atlamadan ibareyi olduğu gibi çevirmek suretiyle yapılan *harfiyyen tercüme*, diğeri ise sadece anlamın esas alınıp başka tabirlerle ifade edildiği *mealen tercüme*dir.⁴ Ancak mezkûr iki yöntemin avantajları olmakla birlikte eleştiriye açık tarafları da bulunmaktadır. Çünkü harfiyyen tercümede mütercim kaynak dildeki lafza teslim olmakta, metnin kasıt ve illetini doğrudan yansıtma imkânı ortadan kalkmakta ve ibarelerin hedef dildeki anlaşılabilirliği zorlaşmaktadır. Bunun için çeviri faaliyetlerinde lafza teslim olmak makbul addedilmemektedir. Nitekim Cemil Meriç, tercümede lafza teslimiyeti “iharetlerin en büyüğü”⁵ olarak nitelenmektedir. Ancak lafza teslim olmama, mütercimi lafzı teslim almaya da götürmemelidir. Nitekim mealen tercümede, mütercimin lafza hâkimiyet kurarak asıl anlatılanın dışına çıkması ve merkeze kendini alması mümkündür. Bu durumda mütercim, yazarı da aşarak kendi düşüncelerini lafza söyletebilir.

Kaynak dilden hedef dile aktarılan metnin başarılı olması için mütercimin her iki dile hâkim olması ve iki dilin de kurallarını iyi bilmesi gerekmektedir.⁶ Ne var ki bu dillerin kurallarını bilmek zarurî iken tek başına yeterli değildir. Aynı zamanda mütercim, tercüme edilecek metnin konusunu, alanını, iki dilin dünya tecrübesini ve dünya görüşünü de iyi bilmek durumundadır.⁷ Ayrıca tercümede uygun ifadelerin seçilmesi, eserin üslubunun doğru aktarılması, hedef dildeki geçerli kelimelerin tercih edilmesi,⁸ metindeki anlamın hedef dildeki karşılığı başka sözcüklerle ifade ediliyorsa bunların bulunması gerekmektedir.⁹ Nitekim Cemil Meriç, tercüme ameliyesini sadece dili değil, düşünce ve hassasiyetin girift dünyasını da zenginleştiren bir fetih olarak görmektedir.¹⁰ Ancak kurallara ne kadar riayet edilirse edilsin tercümede bilgi, anlam, üslup ve

³ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (Sad. İsmail Karaçam v.dğr.), Azim Dağıtım, İstanbul, 2011, C. 1, s. 19-20.

⁴ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Şifa Yayınları, İstanbul, 2016, s. 326.

⁵ Cemil Meriç, *Bu Ülke*, İletişim Yayınları, (46. Baskı), İstanbul, 2015, s. 119.

⁶ Osman Cilâci, “Tercüme Teknikleri Açısından Meâllere Genel Bir Bakış”, *Kur'an Meâlleri Sempozyumu – eleştiriler ve öneriler- I*, (24-26 Nisan 2003, İzmir), DİB Yayınları, Ankara, 2007, s. 24.

⁷ Ali Eroğlu, “Tercüme Problemleri ve Meâller”, *Kur'an Meâlleri Sempozyumu –eleştiriler ve öneriler- I*, (24-26 Nisan 2003, İzmir), DİB Yayınları, Ankara, 2007, s. 74-75.

⁸ Emrullah İşler, Musa Yıldız, *Arapça Çeviri Kılavuzu*, Elif Yayınları, (6. Baskı), İstanbul, 2014, s. 23.

⁹ Mirza Tokpınar, “Hadis Tercümesinde Şuhûdî Mâzi ve Nakli Mâzi Hakkında Cevdet Paşa'nın Bir Mektubu Üzerine”, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, X-1, 2012, s. 100.

¹⁰ Meriç, *Bu Ülke*, s. 120.

estetik kayıpların yaşanması da kaçınılmaz olmaktadır.¹¹ Yukarıda dile getirilen bazı hususlardan dolayı tercüme bazen teliften daha zor olabilmektedir.¹²

Tercüme faaliyetinde dillerin yapısal özellikleri, mütercimın bakış açısı, metnin ait olduğu bilimsel alan, dilin kültür havzası gibi çok yönlü faktörlerin etkili olduğu bilinmektedir. Söz konusu amillerin yanında Mâtürîdî'nin kullandığı üslup ve ifadelerin Türk asıllı birinin Arapçasını yansıması¹³ da *Te'vilâtü'l-Kur'ân*'ın tercümesini zorlaştıran bir başka etken olsa gerektir.

İlmî çalışmaların insan ürünü olması hasebiyle hatadan uzak olamayacakları gerçeği ile tercüme faaliyetinin doğasından kaynaklı zorluklar birlikte değerlendirildiğinde, çeviri faaliyetlerinde hataların olması gayet tabii karşılanmalıdır. Bu bağlamda *Te'vilâtü'l-Kur'ân* tercümesinde de dikkate alınması ve düzeltilmesi gereken bazı problemlerin bulunduğu müşahede edilmektedir. Nitekim tercüme hataları, metne yapılan ilaveler, isimlerin yanlış okunması, maddi hatalar, tercüme edilmeyen kısımlar, tahkik ve tahricdeki hatalar bu cümleden olarak zikredilebilir. Bu çalışmamızda; mezkûr konular müstakil başlıklar halinde incelenecek, çeviriden yapılan alıntılarda bulunan anlatım bozukluğu, ifade düşüklüğü ve yazım hatası gibi problemlerde bir tashihe gidilmeyecektir. Bunlara ilaveten bazı alternatif çeviri önerileri kaydedilecektir.

1. Tercüme Hataları

Te'vilâtü'l-Kur'ân'ın tercümesinde karşılaşılan çeviri hataları bu başlık altında ele alınacaktır. Öncelikli olarak Arapça ibareyle birlikte mütercimın çevirisi sunulacak, akabinde değerlendirmelerde bulunulacaktır. Bu bağlamda tespit edilen tercüme hatalarından bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür.

1.1. *أية دلالة أن من قضى بالشاهد واليمين، قضى بخلاف ظاهر الكتاب وهو أيضا خلاف السنة*¹⁴ “Ayetin bu kısmında tek şahit ve yemin ile işlemin geçerliliğine hükmedenin Kitâb’ın zahirine muhalif olarak davrandığının delili bulunmamaktadır, böylesi sünnete de muhalefet etmektedir.”¹⁵ şeklinde tercüme edilmiştir. Çevirinin baş tarafındaki “ayetin bu kısmında” ifadesinin “Ayette” şeklinde olması gerektiği açıktır. Keza tercümede anlamı etkileyecek ama Arapça metinde bulunmayan bir “-ma” yani olumsuzluk eki ilavesinin olduğu da görülmektedir. Hâlbuki ibarede, bu durumdaki kişinin hem Kitâbullah’ın zâhirine hem de sünnete muhalif davrandığı belirtilmektedir.

1.2. *وهو حسبى* ifadesinin¹⁶ “İnanmayanlara güvenip kendisine itimat ettiğim varlık yalnızca O’dur, O bana yeter”¹⁷ şeklinde çevrildiğini müşahede etmekteyiz. Lakin tercümede “İnanmayanlara güvenip” kısmında bir problem olduğu göze çarpmaktadır. Herhalde mütercim “İnanmayanlara güvenmeyip” demek istemiştir. Bununla birlikte, çeviri esnasında mezkûr

¹¹ Eroğlu, “Tercüme Problemleri ve Meâller”, s. 76.

¹² Cilâci, “Tercüme Teknikleri Açısından Meâllere Genel Bir Bakış”, s. 23.

¹³ Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî (ö. 333/944), *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, Ed. Yusuf Şevki Yavuz, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2015, (Editörün “Ebû Mansûr el-Mâtürîdî” başlıklı giriş yazısı.), C. 1, s. 13-14. *Te'vilâtü'l-Kur'ân*'ın, araştırmada merkeze alınan hem tahkik hem de tercümesi kolektif bir çalışmanın ürünü olduğundan sadece ilk geçtikleri yerde künye bilgileri verilmiştir. Bundan sonraki yerlerde ise tercüme atf yapılırken *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*; tahkikli neşre atf yapılırken de sadece *Te'vilât* tabiri kullanılacaktır. Mütercim ve muhakkik adı belirtilmeyecek, editör adı zikredilmekle iktifa edilecektir.

¹⁴ Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî (ö. 333/944), *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, Ed. Bekir Topaloğlu, Thk. Ahmet Vanlıoğlu, Dâru'l-Mizân, İstanbul, 2005, C. 2, s. 210.

¹⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, C. 2, s. 239.

¹⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât*, C. 2, s. 237.

¹⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, C. 2, s. 267.

ifadeye hiç ihtiyaç olmadığı da söylenebilir. Zira *وبه ثقتي* ifadesi “O’na güvenirim/Güvencem O’dur” şeklinde tercüme edilse anlamda bir ihlal meydana gelmeyecek ve gereksiz ilaveden de kaçınılmış olacaktır.

1.3. *وأصل الإستغفار طلب المغفرة مما ارتكب من المآثم على ندامة القلب، والعزيمة على ترك العود إلى مثله أبداً. ليس* 18 *pasajı* “İstiğfarın (استغفار) asıl anlamı kişinin işlediği günahlardan içtenlikle pişmanlık duyup bağışlanma istemesidir, bunun yanında hiçbir şekilde aynı şeyleri yapmamaya kesin karar vermesidir. Yoksa insanların gönülden pişmanlıkları olmadığı halde sadece dilleriyle “estağfirullah” demeleridir” şeklinde çevrilmiştir.¹⁹ Ancak son kısmın “demeleri gibi değildir” olması gerektiği aşikârdır.

1.4. İki kız kardeşin cariyeye olarak mülk edinilmesi caizken ikisinden cinsî münasebet cihetinden faydalanmak caiz değildir.²⁰ Konu bağlamında Mâtürîdî’nin ifadeleri *فدل أنه يحرم الجمع بين الأختين* şeklindedir.²¹ Mezkûr ifadenin çevirisi şu şekilde yapılmıştır: “Bu durum, kölelik mülkiyetine sahip olunan iki kız kardeşi, yararlanma bakımından birleştirmenin haram olduğunu gösterir, ama iki kız kardeşi nikâhta birleştirmek haram olmaz.”²² Aslında tahkikte *عقد ملك اليمين في العقد* ifadesinin anlamına geldiği muhakkik tarafından dipnotta belirtilmiştir. Ancak tercüme esnasında bunun kölelik akdi değil de nikâh akdi olduğu anlamı verilmiştir. Oysa nikâh akdinde bu durumun sahih olmadığı Mâtürîdî tarafından farklı bir yerde daha ifade edilmektedir.²³

1.5. *وذلك يرد قول الروافض في تفضيل علي على أبي بكر بالمواخاة التي كانت بين رسول الله وبين علي، والخلة توجب* 24 *الفضيلة* ibaresi²⁴ Türkçe’ye şu şekilde aktarılmıştır: “Bu, Râfızîler’in Rasûlullah (s.a.v) ile Hz. Ali’nin (r.a.) soy itibariyle kardeş olduklarını delil göstererek Hz. Ali’nin (r.a.) Hz. Ebû Bekir’den (r.a.) daha üstün olduğu şeklindeki iddialarını reddetmektedir. Fazileti ve üstün olmayı gerektiren dostlukur.”²⁵ Ancak müellifin ifadesinde geçen *بالمواخاة* kelimesinin “soy itibariyle kardeş”lik anlamının nereden çıkarıldığını tespit edemediğimizi belirtmeliyiz. Muâhât/kardeşlik tesis edilmesi olayı hicret sonrasında vuku bulduğu bilinen bir olaydır. Bu olayda muhacir ve ensardan bazıları manen kardeş kılınmıştır. Hz. Ali’nin ise Rasûlullah (s.a.v) tarafından kardeş edinildiği bilinmektedir.²⁶ Dolayısıyla burada manevi kardeşliğin vurgulandığı bir çeviri yapılmalı ve soy bakımından bir kardeşlik gündeme getirilmemelidir. Sonuç olarak soy merkezli kardeşlik vurgusunu içeren çevirinin hatalı olduğu belirtilmelidir.

1.6. *لأنه يجوز ورود حل الشرع على بناته لهم ولا يجوز حل ذلك بحال* 27 ifadesinin²⁷ herhangi bir surette Hz. Nuh (a.s.) ile alakası yokken çeviride Nuh’un (a.s.) adının zikredilmesi karışıklığa yol açmış görünmektedir. İlgili çeviri şu şekildedir: “Çünkü kızlarının helâl olması hakkında şeriatın, Nuh kavmi için hüküm getirmiş olması caizdir, fakat hiçbir şekilde livâtanın helâl olması caiz

¹⁸ Mâtürîdî, *Te’vilât*, C. 2, s. 260.

¹⁹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü'l-Kur’ân Tercümesi*, C. 2, s. 291.

²⁰ Konuyla alakalı bk. Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd el-Mevsîfî, *el-İhtiyâr li-Ta’lîlî'l-Muhtâr*, (thk. Mehmet Talu), Tereke Yay., İstanbul, 2015, C. 2, s. 305; Esad Muhammed Said es-Sâğircî, *Delilleriyle Hanefî Fıkhı*, Trc. Soner Duman v.dğr., Karınca&Polen Yay., İstanbul, 2010, s. 606.

²¹ Mâtürîdî, *Te’vilât*, C. 3, s. 108.

²² Mâtürîdî, *Te’vilâtü'l-Kur’ân Tercümesi*, C. 3, s. 103.

²³ Bk. Mâtürîdî, *Te’vilât*, C. 3, s. 128.

²⁴ Mâtürîdî, *Te’vilât*, C. 7, s. 217.

²⁵ Mâtürîdî, *Te’vilâtü'l-Kur’ân Tercümesi*, C. 7, s. 241.

²⁶ Bk. Hüseyin Algül, “Muâhât”, *DİA*, İstanbul, 2005, C. 30, s. 308.

²⁷ Mâtürîdî, *Te’vilât*, C. 8, s. 49.

değildir.”²⁸ Hâlbuki ayetlerin bağlamı Lût peygamberle ilgilidir.

1.7. Selam kelimesinin muhtemel anlamlarından birine örnek olan bir hadise atıf yapılırken sanki ayete yapılmış gibi “Tıpkı şu ilâhi beyânda olduğu gibi” denilmiştir.²⁹ Hâlbuki Arapça metinde sadece كقولہ denilmiş ve peşinden bir hadis kaydedilmiştir.³⁰

1.8. Tercüme faaliyetlerinde zaman zaman tercümenin yanı sıra Arapça ibarenin kaydedilmesi güzel bir uygulama olup çevirinin kontrolünü de kolaylaştırmaktadır. Nitekim Şuarâ sûresi 208. ayetin Übeyy b. Ka'b'ın (ö. 33/654 [?]) mushafında وما أهلنا من قرية إلا بنوب أهلها şeklinde olduğu belirtilirken³¹ Arapça metin de yazılmış ve şu şekilde tercüme edilmiştir: “Biz hiçbir ülke halkını yalnızca günahları yüzünden helâk etmemişizdir.”³² Hâlbuki bu cümlenin “Biz bir memleketi ancak orada yaşayanların günahları sebebiyle helak etmişizdir” şeklinde olması daha isabetli görünmektedir.

1.9. وقول أبي بكر : لو كان لم يخف وظهر، فيقال له: قد ظهر فإنه روي عن غير واحد من الصحابة رضي الله عنهم وبقول اباءسين³³ şü şekilde tercüme edildiğini görmekteyiz: “Ebû Bekir el-Esamm'ın şayet ay yarılmış olsaydı herkes görürdü, kimseye gizli kalmazdı, sözüne şöyle cevap verilir: Görüldü ve birden çok sahâbî de gördüklerini söyledikleri rivayet edildi. Bu konudaki hadis de hâsdan âmma dönüştürerek tevatür derecesine ulaşmış, bu mesele Müslümanlar arasında yayılmış, o kadar ki bu hadisi duymayan çok az kişi kalmıştır.”³⁴ Burada altı çizili ilk kısımdaki ifade düşüklüğü bariz bir şekilde göze çarpmaktadır. Dolayısıyla altı çizili ilk cümlenin “Bu olay ortaya çıkmıştır. Çünkü birçok sahabîden -Allah onlardan razı olsun- rivayet edilmiştir” şeklinde çevrilmesi gerektiğini; altı çizili ikinci kısmın ise “Bu konudaki hadis(ler) de hem avam hem de havastan birçok kişiden gelerek tevatüre ulaşmıştır. Bu olay/hadisler onların arasında yaygınlık kazanmış hatta bu (konuyla alakalı) hadisleri işitmeyen çok az kişi kalmıştır” şeklinde çevrilmesinin daha doğru olduğunu söyleyebiliriz.

Aynı bağlam içerisinde farklı bir hatanın daha olduğunu düşünmekteyiz. Te'vilât'ın فيحتمل أنه أخفى عن أهل الأفاق إلا في حق من يظهر المعجزة عليهم من الحاضرين، والكفرة يكتُمونه والصحابة الذين رأوه قد نقلوه şeklindeki Arapça ibaresi³⁵ şü şekilde çevrilmiştir: “Allah Teâlâ'nın onu, mucizeyi açıkça söyleyecek kişiler hariç çevre halkından gizlemiş olması da muhtemeldir, nitekim kâfirler onu gizlemişler, ashâb-ı kirâm ise görmüşler ve nakletmişlerdir.”³⁶ Burada “...açıkça söyleyecek kişiler hariç...” ifadesi Arapça metinde bulunmamaktadır. Dolayısıyla ilgili kısmın çevirisinin “Allah'ın, bu olayı kendilerine mucize gösterilen hazirun dışındaki âfâk ehline gizlemiş olması da muhtemeldir. Kâfirler bunu gizlemiş, mucizeyi gören sahâbîler ise nakletmişlerdir.” şeklinde yapılması daha uygundur.

1.10. Te'vilât'ın orijinalindeki ولا يجوز أن يقع في وعيده خلف ifadesinin³⁷ “Allah'ın vâdinden dönmesi mümkün değildir” şeklinde çevrildiğini görmekteyiz.³⁸ Ancak ibarenin orijinalinde

²⁸ Mâtürîdî, Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi, C. 8, s. 63.

²⁹ Mâtürîdî, Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi, C. 10, s. 238.

³⁰ Mâtürîdî, Te'vilât, C. 10, s. 210.

³¹ Mâtürîdî, Te'vilât, C. 10, s. 342.

³² Mâtürîdî, Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi, C. 10, s. 398.

³³ Mâtürîdî, Te'vilât, C. 14, s. 226.

³⁴ Mâtürîdî, Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi, C. 14, s. 247-248.

³⁵ Mâtürîdî, Te'vilât, C. 14, s. 226.

³⁶ Mâtürîdî, Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi, C. 14, s. 248

³⁷ Mâtürîdî, Te'vilât, C. 16, s. 173.

³⁸ Mâtürîdî, Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi, C. 16, s. 181.

“va'îd” kelimesi geçerken çeviri esnasında bunun “va'd”e dönüştürülmesi bir yanlışlık olarak göze çarpmaktadır. Mamafih Mâtürîdî Allah'ın va'dinden de va'îdinden de dönmeyeceğini kabul etmektedir.³⁹ Dolayısıyla bu şekilde ifade edilse bile Mâtürîdî'nin düşünce dünyası açısından bilgi yanlışlığı ortaya çıkmamaktadır. Ancak isabetli olan, sözün aslına uygun tercüme edilmesidir.

1.11. والمؤمن يرى ما عمل من شر في الدنيا وما عمل من خير في الآخرة. وعلى ذلك روى في الخبر أن أبا بكر الصديق والمؤمن يرى ما عمل من شر في الدنيا وما عمل من خير في الآخرة. وعلى ذلك روى في الخبر أن أبا بكر الصديق pasajın⁴⁰ tercümesinin şu şekilde yapıldığını müşahede etmekteyiz: “Mümin dünyada işlediği şerri görür, âhirette işlediği hayır amelini görür. Şu haber de bu şekilde yorumlanır. Ebû Bekir es-Sıddîk (r.a.) Hz. Peygamber (s.a.v) ile birlikte oturmaktaydı. Sözü edilen ayet indi.”⁴¹ Altı çizili iki kısım mukayese edildiğinde çevirideki Türkçe anlamın nereden elde edildiğini tespit etmek oldukça zor görünmektedir. Kanaatimizce ifadenin doğru çevirisi şu şekilde olmalıdır: “Mümin işlediği şerrin karşılığını dünyada, hayırlı amelin mükâfatını da ahirette görür. Nitekim bu, bir haberde rivayet edilmiştir.”

1.12. ونحن لم نر النجاة بالأعمال، ولكن إنما نرى ذلك برحمة الله تعالى وبشفاعة من ارتضى شفاعته⁴² mütercim tarafından “Bize gelince biz kurtuluşu sadece yaptığımız amellerde görmüyoruz; fakat kurtuluşu amellerimizle birlikte Cenab-ı Hakk'ın rahmetinde ve Allah'ın şefaatiyle izin verdiği kişilerin şefaatiyle görüyoruz” şeklinde çevrilmiştir.⁴³ Mütercimin tercüme eklediği “sadece” ve “amellerimizle birlikte” kaydının Mâtürîdî'nin ibarelerinde geçmediği görülmektedir. Doğru çevirinin de tercüme fazladan eklenen kelimelerin hafifletilmesiyle olacağı kanaatindeyiz. Ayrıca Hanefîlerin mürcie-i mezmum olmadığı ve ameli devre dışı bırakmadığı bilinmektedir. Bizce Mâtürîdî'nin buradaki gayesi kişinin ne kadar amel işlese işlesin asla amelini güvenmemesini temin etmek ve her an Allah'a muhtaç olduğunu vurgulamaktır. İfadelerinin taşımadığı bir anlamı müellife nispet etmekten kaçınmak tercüme faaliyeti esnasında itina gösterilmesi gereken en önemli noktalardan biridir.

Te'vilâtü'l-Kur'ân tercümesinde, çeviri hatalarından bağımsız başka problemlerin varlığı da müşahade edilmektedir. Onlardan biri metnin orijinalinde bulunmadığı halde tercüme yapılan ilavelerdir. Bu durumda müellifin söylemediğini, mütercim ona nispet ederek söylemiş olmaktadır ki kanaatimizce bir tercüme ameliyesinde bu tarz yaklaşımlardan kaçınmak daha uygundur. Bu meseleye dair tespit edilen bazı örneklerin zikredilmesi konunun müşahhas hale dönüşmesine katkı sağlayacak niteliktedir.

2. Metne Yapılan İlaveler

2.1. Tercüme esnasında dikkat edilmesi gereken önemli noktalardan biri de mütercimin kendi görüşünü yazara mâl etmemesidir. Bu minvalde Te'vilât tercümesinde mütercime ait olduğunu belirten köşeli parantez içerisinde “[Hz. İsa'nın Ölümü ve Allah Katına Yükseltilmesi]” şeklinde bir başlıkla karşılaşmaktayız.⁴⁴ Hâlbuki metnin orijinalinde böyle bir başlık bulunmamaktadır.⁴⁵ Tercüme faaliyetinde mütercime ait görüşlerin parantez içerisinde verilmesi

³⁹ Ahmed Sa'd ed-Demenhûrî, *Nazariyyetü'l-Ma'rife 'inde Ehli's-Sünne ve'l-Cemâ'a*, Dâru'n-Nûri'l-Mübîn, (1. Baskı), Amman, 2018, s. 118-119.

⁴⁰ Mâtürîdî, *Te'vilât*, C. 17, s. 299.

⁴¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, C. 17, s. 319.

⁴² Mâtürîdî, *Te'vilât*, C. 13, s. 14.

⁴³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, C. 13, s. 23.

⁴⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, C. 2, s. 349.

⁴⁵ Bk. Mâtürîdî, *Te'vilât*, C. 2, s. 315.

bir teamüldür. Ancak yapılan açıklamanın yazarın metniyle örtüşmesi son derece önemlidir. Bununla birlikte Mâtürîdî'nin ifadelerinden başlıktaki sonucu çıkarmak oldukça zor görünmektedir.⁴⁶

2.2. *Te'vilât*'ın farklı bir yerinde yukarıda bahsi geçen üslupla ana metinde bulunmayan⁴⁷ başka bir başlık daha çeviriye eklenmiştir. Bu başlık “[İstitâat Fiilden Öncedir]” şeklindedir.⁴⁸ Hâlbuki Mâtürîdî'nin eserin başka bir yerindeki açıklamalarına göre istitâat iki türdür. Bunlardan birincisi azaların tam olması gibi fiilden önce bulunan sebep ve hâller istitâatı; bir diğeri de fiilin vukuu anında ortaya çıkan fiiller istitâatıdır.⁴⁹ Mütercim eklediği başlık ise Mutezile'nin görüşünü yansıtmakta olup Mâtürîdî, ilgili bölümde onların bu görüşüne de cevap vermektedir.⁵⁰ Bize göre tercüme için anlaşılır kılmak için mütercim tarafından yapılan açıklamalarda, yazarın metnine/düşüncesine sadık kalınması ve buna titizlikle riayet edilmesi gerekmektedir. Zira metnin anlaşılmasını sağlamak önemli olmakla birlikte yazarın düşüncesini yansıtmak daha da önemlidir.

3. İsimlerin Yanlış Okunması

Tercümede görülen hatalardan biri de dikkatsizlikten kaynaklı olarak râvi isimlerinin yanlış okunması veya sahâbînin birinden gelen rivayeti bir başkasına nispet etmek şeklindedir. Bu tür hataların önüne geçebilmek için mütercim daha dikkatli ve titiz davranması elzemdir. Nitekim aşağıda zikredeceğimiz iki örnek bu cümleden olarak zikredilebilir.

3.1. Arapçadaki bazı isimler aynı hatla yazılmakla birlikte farklı şekillerde okunabilmektedir. Nitekim Osman b. Huneyf adı bunlardan biridir. Çünkü Arapça “حنيف” kelimesini Huneyf veya Hanîf şeklinde okumak mümkündür. Hadis ilminde, râvi adlarında yaşanabilecek bu tür karışıklıkları önlemek için el-mü'telif ve'l-muhtelif adında eserler kaleme alınmıştır. Tercümede bu tür karışıklıkların önüne geçebilmek için daha dikkatli ve titiz davranarak konuya dair kaynaklara veya en azından ilgili rivayetlere müracaat etmek gerekmektedir. Ancak *Te'vilât* tercümesinin bir yerinde Osman b. Huneyf isminin “Osman b. Hanîf” olarak kaydedildiği görülmektedir.⁵¹ Hâlbuki karışıklık durumunda kaynağı verilen rivayetlere bile müracaat edilse Sevâd'a vergi tahsili için gönderilen kişinin Osman b. Huneyf olduğu rahatlıkla görülebilirdi.⁵²

3.2. Râvi isimleriyle ilgili tespit edilen hatalardan biri de *Te'vilât*'ın orijinal metninde bir sahâbîden gelen hadisin, tercümede başka birine nispet edilmesidir. Örneğin Arapça metinde İbn Mes'ûd'dan nakledilen bir rivayet⁵³ tercümede İbn Abbâs'a nispet edilmiştir.⁵⁴

4. Maddi Hatalar

Tercümede görülen hatalar arasında, bizim maddi hata olarak isimlendirdiğimiz, metin içerisindeki ayetlerin yazımında veya kitapların basımında görülen yanlışlardır. Bunun

⁴⁶ Mâtürîdî'nin nüzûl-i İsa meselesine dair görüşleri için bk. Mâtürîdî, *Te'vilât*, C. 13, s. 265-266, 400; C. 14, s. 46; C. 15, s. 139. Ayrıca bk. Yüksel, **Mâtürîdî'de Hadis Yorumu**, s. 119.

⁴⁷ Mâtürîdî, *Te'vilât*, C. 6, s. 62.

⁴⁸ Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi**, C. 6, s. 73.

⁴⁹ Konuyla alakalı Mâtürîdî'nin izahları için bk. Mâtürîdî, **Te'vilât**, C. 2, s. 227.

⁵⁰ Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi**, C. 6, s. 73.

⁵¹ Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi**, C. 6, s. 359.

⁵² Bk. Mehmet Efendioğlu, “Osman b. Huneyf”, **DİA**, İstanbul, 2007, C. 33, s. 470. Ayrıca bk. İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Thk. Kemal Yusuf el-Hût, Dâru't-Tâc, (1. Baskı), Beyrut, 1989, C. 2, s. 430, (r. 10722); C. 2, s. 431, (r. 10725); C. 6, s. 436, (r. 32716).

⁵³ Arapça ibare için bk. Mâtürîdî, **Te'vilât**, C. 14, s. 197.

⁵⁴ Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi**, C. 14, s. 219.

mütercim(ler)in dışındaki başka faktörlerden kaynaklanma ihtimali oldukça yüksektir. Dolayısıyla söz konusu hataların bu şekilde isimlendirilmesi uygun görülmüştür. Mevzubahis hatalara dair şu misaller zikredilebilir.

4.1. Tercümenin bir yerinde atıf yapılan رَبِّ ارْجِعُون ayeti (Mü'minûn, 99) رُدُّوْهُنَّ şeklinde yanlış olarak kaydedilmiştir.⁵⁵

4.2. Başka bir yerde ise بنيا يقين ayeti (Neml, 23) نبأ يثين şeklinde yazılmıştır⁵⁶ ki bariz bir hatadır.

4.3. Ayetlerdeki yazım yanlışlarına ilave olarak kitapların üzerindeki bilgilerde de maddi hata olarak niteleyebileceğimiz bazı problemler mevcuttur. Örneğin *Te'vilâtü'l-Kur'ân* tercümesinin beşinci cildinde mütercim olarak dış kapakta Bekir Topaloğlu, iç kapakta ise Kemal Sandıkçı ismi bulunmaktadır.

4.4. أما عندنا فإنها على وجهين: استطاعة الأحوال والأسباب واستطاعة الأفعال ibaresinin⁵⁷ çevrildiği yerde de bir karışıklık olduğu görülmektedir: “Bize göre istitâat iki çeşittir: Biri haller ve sebepler istitâati, diğeri de fiillere ait istitâattir (fiili gerçekleştirecek kişinin ve gerçekleştirme vasıtalarının sağlıklı olması mânasındaki istitât).”⁵⁸ Burada parantez içerisinde yapılan müdahalenin ibarenin orijinalindeki anlamı perdelediği söylenebilir. Zira parantez içerisindeki ifade ikinci sıradaki istitâat türünün açıklanması için eklenmiş görünmektedir. Ne var ki bu açıklama birinci sıradaki istitâat türünün izahını muhtevlidir.⁵⁹

5. Tercüme Edilmeyen Kısımlar

Tercüme edilmeyen kısımlar ile kastedilen *Te'vilâtü'l-Kur'ân*'ın orijinal metninde bulunmakla birlikte tercümede yer almayan ibare veya cümlelerdir. Çeviride, bazen bir ifadenin bazen de bir pasajın mütercimin gözünden kaçtığı için tercüme edilmediği müşahede edilmektedir. Bununla ilgili örnekleri şu şekilde sıralamak mümkündür.

5.1. *Te'vilât*'ta ولكن كل ميسر لما خلق له...-bizim son kısmını zikrettiğimiz- hadisin nakledildiği yerde Mâtürîdî, فان ثبت هذا فهو يدل لما ذكرنا والله أعلم yani “Eğer bu sabitse zikretmiş olduğumuz şeye delalet eder. Allah en iyi bilendir.” demektedir.⁶⁰ Ancak tercüme esnasında bu satırın atlandığı ve Türkçe'ye çevrilmediği görülmektedir.⁶¹

5.2. Çeviri esnasında tahkikte yapılan birtakım atıfların ve değerlendirmelerin atlandığına veya gözden kaçtığına tesadüf edilmektedir. Bu bağlamda “dünyanın ömrünün yedi bin sene” olduğunu ifade eden mevzu' haber⁶² hakkında muhakkiklerin yaptığı değerlendirme ve atfın⁶³ tercüme edilmediğini görmekteyiz.⁶⁴ Hâlbuki Mâtürîdî'nin de tenkit ettiği bu haber⁶⁵ hakkında

⁵⁵ Bk. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, C. 10, s. 85.

⁵⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, C. 10, s. 436.

⁵⁷ Mâtürîdî, *Te'vilât*, C. 2, s. 227.

⁵⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, C. 2, s. 255.

⁵⁹ Mâtürîdî'nin istitâat konusundaki açıklamaları için bk. Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, (trc. Bekir Topaloğlu), TDV Yay., (10. Baskı) Ankara, 2017, s. 495-506.

⁶⁰ Mâtürîdî, *Te'vilât*, C. 7, s. 238.

⁶¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, C. 7, s. 264.

⁶² İbn Kayyım el-Cevziyye, *el-Menâru'l-Münif fi's-Sahîh ve'd-Daif*, Thk. Ebû Ğudde, Mektebü'l-Matbûati'l-İslâmiyye, (1. Baskı), Halep, 1970, s. 80, (H. No: 142); Aliyyü'l-Kârî, *el-Esrâru'l-Merfû'a fi'l-Ahbâri'l-Mevzû'a*, Thk. Muhammed es-Sabbâğ, el-Mektebü'l-İslâmî, (2. Baskı), Beyrut, 1986, s. 431.

⁶³ Mâtürîdî, *Te'vilât*, C. 7, s. 237, dn. 9.

⁶⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, C. 7, s. 263.

⁶⁵ Mâtürîdî, *Te'vilât*, C. 7, s. 237.

muhakkikin, müşarünileyh haber ve aynı anlama gelen diğer rivayetlerin sahih olmadığını,⁶⁶ bu rivayetlerin Kur'ân'a muarız olduğunu ifade eden sözleri ile *Keşfü'l-Hafâ'*ya yaptığı atıf Mâtürîdî'nin teyidi bakımından önem arz etmektedir. Dolayısıyla tercüme esnasında bu kısmın atlanması, tarafımızca bir eksiklik olarak değerlendirilmektedir.

5.3. أنه كان في بعض طرق مكة إذ سمع صوتا من السماء والأرض، فنظر عن يمينه وعن شماله وأمامه وخلفه فلم ير 5.3. فرع رأسه شينا، فرع رأسه فرأى شينا ففرق منه فأتى بيته Ekrem (s.a.v) Mekke'ye doğru giderken gökten ve yerden gelen bir ses işitir. Sağına, soluna önüne ve arkasına bakar ama hiçbir şey göremez. Bunun üzerine korkuya kapılır ve evine gelir.”⁶⁸ Ancak Türkçe çeviri, Arapça metinle birlikte incelendiğinde altı çizili olan فرع رأسه فرأى شينا “Başımı göğe kaldırır ve orada bir şey görür.” kısmının tercümede olmadığı anlaşılmaktadır. Hâlbuki ilgili bölümün çevrilerek “hiçbir şey göremez” cümlesinin hemen ardına eklenmesi gerekmektedir.

6. Tahkik ve Tahricdeki Hatalar

Tespit edilen hatalardan biri de gerek *Te'vilât'*ın tahkiki gerekse hadislerin tahricinde görülmektedir ki bunlar tercümeğe yansımıştır. Bu tür hatalar ise metodolojik ve bilgi eksiliğinden veya bilgi yanlışından kaynaklanmaktadır. Her ne kadar bu başlık oldukça geniş olsa da birkaç misal zikretmekle iktifa edilecektir. Çünkü bu mevzu oldukça kapsamlı bir etüde konu olabilecek boyuttadır.

6.1. *Te'vilât'*ın tahkikinde tekrarlanan küçük bir hatanın tercümede aynen tekrarlandığı müşahede edilmektedir. Zira Mâtürîdî, *ihsânın* mahiyetini açıklarken konuyu üçe ayırarak incelemektedir. Bunlardan birincisi kişinin Allah'a karşı olan ihsânı; ikincisi diğer insanlara karşı olan ihsanıdır. Peki, üçüncüsü kime karşı olmalıdır? İşte burada muhakkikin [الثالث] kaydını yanlış bir yere konumlandırması konuyu karmaşık hale dönüştürmüştür. Çünkü [الثالث] و... şeklinde ibarenin başına köşeli parantez içerisinde ihsânın üçüncü şikkının açıklandığını gösteren bir kayıt eklenmiştir.⁶⁹ Bu hata tercümede de aynen tekrarlanmıştır.⁷⁰ Hâlbuki ilgili kayıt, kişinin kendisine karşı göstermesi gereken ihsandan bahseden cümlenin yani يحفظها عما فيه هلاكها ifadesinin⁷¹ başına konulmalıydı. Açıkçası hem muhakkikin hem de mütercim bu inceliği gözden kaçırmayı câlib-i dikkattir.

6.2. Mâtürîdî eserinin farklı yerlerinde Rasûlullah'ın (s.a.v) mucizelerine dair nakiller zikretmektedir. Bu minvalde o, Hz. Peygamber'in elinde yemeğin ve taşın tesbih ettiğini kaydetmektedir.⁷² Rivayetin sıhhatinden sarf-ı nazarla vurgulamak istediğimiz nokta muhakkikin konu bağlamındaki ifadeleri ve mütercim bu hususta hiçbir kayıt düşmeden

⁶⁶ İfadesinin mevzûât kitapları ile zayıf, metruk ve hadis uyduran râvilerle alakalı eserlerde kullanıldığı zaman hadisin uydurma olduğunu; ahkâm hadisleri ve benzerini derleyen kaynaklarda kullanıldığı zaman ise istilâhî anlamda sıhhati nefyettiği ve ilgili hadisin hasen veya zayıf olmasına engel olmadığına dair bk. Zafer Ahmed et-Tehânevî, *Kavâ'id fi 'Ulûmi'l-Hadîs*, Thk. Abdülfettah Ebû Ğudde, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, (11. Baskı), Beyrut, 2018, s. 282, dn. 1, (Ebû Ğudde'nin açıklamaları); Abdülhayy el-Leknevî, *Zaferu'l-Emâni bi-Şerhi Muhtasari's-Seyyidi's-Şerifi'l-Cürcâni fi Mustalahi'l-Hadîs*, Thk. Ebû Ğudde, Mektebü'l-Matbûati'l-İslâmiyye, (4. Baskı), Beyrut, 1429, s. 468, (Ebû Ğudde'nin ta'likleri).

⁶⁷ Mâtürîdî, *Te'vilât*, C. 16, s. 231.

⁶⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, C. 16, s. 241.

⁶⁹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, C. 8, s. 178.

⁷⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, C. 8, s. 200.

⁷¹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, C. 8, s. 179.

⁷² Mâtürîdî, *Te'vilât*, C. 9, s. 309.

tercüme etmesidir.⁷³ Muhakkik bu ifadelerle düştüğü dipnotta⁷⁴ bu tarz nakilleri Kur'ân'ın desteklemediğini söylemekte ve şu ayetlere atıf yapmaktadır: “Bizi ona ayetler göndermekten alıkoyan şey öncekilerin bu ayetleri yalanlamış olmasından başka bir şey değildir”;⁷⁵ “O’na rabbinden ayetler indirilmeli değil miydi dediler. De ki: Ayetler Allah katındandır ve ben ancak apaçık bir uyarıcıyım. İndirdiğimiz ve kendilerine okunan Kitâb onlara yetmiyor mu?”⁷⁶ Görüldüğü üzere ayetler Hz. Peygamber’in mucizelerini külliye reddetme vurgusu içermemektedir. Ancak sanki bu ayetler tarafından Hz. Peygamber’in mucizeleri inkâr edilmekteymiş gibi bir tutum sergilenmesini ilmî bulmadığımızı ifade etmek durumundayız. Zira bu durum risâletin vazgeçilmez özelliklerinden olan mucize olgusunun tamamen reddine yol açabilecek bir yapıdadır. Bu ayetler, Rasûlullah’ın (s.a.v) mucizesi olduğunu anlatan tüm rivayetlere şâmil kılınırsa kanaatimizce, mucize olgusu ve nübüvvet müessesesi birtakım eksikliklerle karşı karşıya kalacaktır. Eğer rivayetlerde problem olduğu düşünülüyorsa evveleminde hadisçilerin akabinde de fakihlerin göz önünde bulundurduğu tenkit prensiplerine müracaat edilmelidir.

6.3. *Te'vilât*'ın tahkiki esnasında hadislerin tahriri de yapılmıştır. Ancak bu hususta bazı problemlerle karşılaştığımızı belirtmek durumundayız. Örneğin “Kim Kur'ân'ı kendi re'yi ile tefsir ederse ateşteki yerine hazırlansın” hadisine⁷⁷ Tirmizî'ye ek olarak Buhârî ve Müslim kaynak gösterilmiştir.⁷⁸ Hâlbuki Buhârî'nin “İlim” kitabının otuz sekiz numaralı bâbında *men kezebe* rivayetinin farklı versiyonları varken⁷⁹ Kur'ân'ı kendi re'yi ile tefsir eden hakkında vârit olan tehditlerle ilgili bir nakil bulunmamaktadır. Keza Müslim'in “Zühd” bölümündeki yetmiş iki numaralı rivayette hadis kitâbetini nehyeden, tahdise izin veren rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetinin mazmununda da *men kezebe...* ifadeleri kaydedilmektedir.⁸⁰ Çeviride ise mezkûr hadis için sadece Tirmizî kaynak gösterilmiştir⁸¹ ki isabetli olan da budur.

6.4. Başka bir tahric problemi ise bazı rivayetler için ilk dönem kaynaklarından referans bulabilmek mümkünken sonraki dönem kaynaklarının kullanılmasıdır. Buna örnek olarak şu kısım zikredilebilir: [قال الحسنات من بين يديه، والسيئات من خلفه، الذي عن يمينه يكتب الحسنات،...] ifadesinde⁸² kâilin kim olduğu belli değildir. Bununla birlikte muhakkikler, mezkûr ifadeler ve meselenin vuzuha kavuşması için ekledikleri kısma, kaynak olarak es-Suyûtî'nin *ed-Dürü'l-Mensûr* isimli tefsirini işaret etmektedirler. Mezkûr eserde ise bu ifadeler Mücâhid'e (ö. 103/721) nispet edilmektedir.⁸³ Lakin Mâtürîdî'nin buradaki ifadeleri kimseye nispet etmeyip sözlerinin başında *قال* demesi ve kâilin kim olduğunu belirtmemesi bir soru işareti oluşturmaktadır. Muhakkiklerin bu tespiti *ed-Dürü'l-Mensûr* gibi Mâtürîdî'ye nispetle oldukça muahhar dönemde tasnif edilen bir rivayet tefsirine dayandırmaları pek isabetli değildir.

⁷³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, C. 9, s. 404, (154. dipnot).

⁷⁴ Mâtürîdî, *Te'vilât*, C. 9, s. 309, dn. 2.

⁷⁵ İsrâ, 17/59.

⁷⁶ Ankebût, 29/50-51.

⁷⁷ Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî (ö. 279/892), *el-Câmi'*, Dâru's-Selâm li'n-Neşr ve't-Tevzî', Riyad, 2009, Tefsir, 1, (H. No: 2950-2952).

⁷⁸ Mâtürîdî, *Te'vilât*, C. 1, s. 3, dn. 3.

⁷⁹ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fi (ö. 256/870), *el-Câmi'u's-Sahîh*, Thk. Heyet, Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, (3. Baskı), Dımaşk, 2015, İlim, 38, (H. No: 106-110).

⁸⁰ Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (ö. 261/875), *el-Câmi'u's-Sahîh*, Thk. Heyet, Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, (2. Baskı), Dımaşk, 2015, Zühd, 72, (H. No: 3005).

⁸¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, C. 1, s. 27, dn. 2.

⁸² Mâtürîdî, *Te'vilât*, C. 7, s. 397.

⁸³ Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî (ö. 911/1505), *ed-Dürü'l-Mensûr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2011, C. 4, s. 613.

Mütercim tarafından muhakkiklerin yaptığı atfın hiç zikredilmemesi hatta Mücâhid'in adının doğrudan metne çekilmesi⁸⁴ ise bu problemi perçinlemektedir. Oysa neredeyse aynı görüşün et-Taberî'nin (ö. 310/923) *Câmi'u'l-Beyân*'ında İbn Cüreyc'e (ö. 150/767) nispet edildiğini görmekteyiz.⁸⁵ Dolayısıyla belki de aynı dönemde yazılan iki eserin (*Te'vilât-Câmi'u'l-Beyân*) birbirine kaynaklık etmesinden öte, aynı naklin iki ayrı eser sahibine ulaşmış olabileceğini gösteren bu durum karşısında illa bir atf yapılacaksa yakın ve ilk dönem kaynakları tercih edilmeli, ancak fazladan bilgi olursa sonraki dönem eserlerine başvurulmalıdır. Yahut atf yapmaktan sarf-ı nazar edilmelidir. Zira *Te'vilât* başlı başına bir kaynak eser olup hadis tarihi açısından tasnif döneminde yazılan bir tefsirdir.

6.5. *Te'vilât*'ın tahkikinde, buna bağlı olarak tercümesinde görülen eksikliklerden biri de kişiler hakkındaki değerlendirmelerin bazen eksik ve yetersiz olmasıdır. Nitekim meşhur Hanefî âlimlerinden olan Nûh b. Ebî Meryem (ö. 173/789) hakkındaki değerlendirme bu cümleden olarak zikredilebilir. Hadisçilerin ona yönelik eleştirileri ehline malumdur. Bununla birlikte Hanefî mezhebi tarafından kendisine itimat edilmiş olup ilgili eleştiriler bir takım karşı eleştirileri doğurmuştur.⁸⁶ *Te'vilât*'ın tahkikinde onun zayıf olduğunun belirtilmesi⁸⁷ ve tercümede de aynı bilginin tekrarlanması⁸⁸ kanaatimize göre bir Hanefî klasiğinin tahkik ve tercümesinde dikkat edilmesi gereken ince bir noktadır.

7. Alternatif Çeviri Önerileri

Alternatif tercüme önerileri, bize göre bir hatadan ziyade içtihadî tercihler olarak görülmelidir. Çünkü bir dilden başka bir dile tercüme yapılırken aynı metnin birden fazla ifade şekliyle aktarılması mümkündür. Bundan dolayı tercümede tercihimizi yansıtacak birkaç farklı öneri sunulacaktır.

⁸⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, C. 7, s. 427.

⁸⁵ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923), *Câmi'u'l-Beyân fî Te'vili'l-Kur'ân*, Thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire, trs., C. 16, s. 372, (r. 20223).

⁸⁶ Muhaddisler tarafından genel olarak hakkında cerh ifadeleri kullanılan Nûh b. Ebî Meryem özelindeki sözlerin kıymetine dair şu çalışmalara müracaat edilebilir: Babanzade Ahmed Naim, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, DİB Yay., (1. Baskı), İstanbul, 2019, I, 259-261, Ahmed Naim Efendi aslında meselelerin Meysera b. Abdirabbih ile alakalı olduğunu ancak Nuh'a yamandığını ifade etmektedir. Kamil Miras, *Tecrîd*, I, 430-431, Kâmil Miras'ın konu bağlamındaki açıklamaları ilk baskının üçüncü cildinin sonunda yer almaktayken mesele muhtemelen usulle ilişkili görüldüğünden olsa gerek birinci yani mukaddime cildinin sonuna alınmıştır; Ebubekir Sifil, *İslam ve Modern Çağ 2*, Rihle Kitap Yay., (2. Baskı), İstanbul, 2011, s. 75-81; M. Hayri Kırbasoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, Otto Yay., (5. Baskı), Ankara, 2015, s. 166-174. Ebû Ğudde merhum Leknevî'nin *Zaferu'l-Emânî*'de Nuh'un vaddâ'/hadis uydurucusu olduğu yönündeki nakline şu tenkidi yöneltir: "Bu kesinlikle doğru değildir. Aksine Ebû 'Isme, Merv ehlinin doğruluk sahibi ve dindar bir âlimiydi. Cehmiyye'nin reddi konusunda da son derece sıkı davranırdı... Onun hakkında kötü ifadeler kullananlar ve onun yalancı olduğunu söyleyenler iddialarını kanıtlamak için ortaya bir delil koyamamışlar, delille sabit müfesser bir cerh de zikredememişlerdir. Hakkında bulunabilecek müfesser cerhler de en fazla onun müdellis olduğu ve münker rivayetler naklettiği yönündedir. Doğru olan görüşe göre ise tedlis bir cerh sebebi değildir. Münker rivayetler nakletme meselesine gelince; eğer râvinin bunları kasten naklettiğini gösteren bir delil yoksa bu durum râvinin adalet vasfına zarar vermez. Böyle bir kasıt hâli de Ebû 'Isme hakkında sabit olmamıştır. Bilakis onun ilmi ve yüceliği bu iki durumu da nefyetmektedir." Bk. Leknevî, *Zaferu'l-Emânî*, s. 573-574, (Ebû Ğudde'nin yaptığı istidraklar bölümü). Nuh'a, "Ebû Hanîfe'nin fikhî görüşleriyle eser, nahiv, şiir ve edebiyat konularında ders verdiği meclislerinin bulunması veya Ebû Hanîfe'nin görüşlerini ilk toplayan kimse olması sebebiyle" *el-Câmi'* lakabı verilmiştir. Bk. Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, TDV Yay., (3. Baskı), Ankara, 2013, s. 20.

⁸⁷ Mâtürîdî, *Te'vilât*, C. 2, s. 291, dn. 2.

⁸⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, C. 2, s. 322, dn. 138.

7.1. **وَجْهًا شُكْرًا نِعْمَتِي إِلَيَّ وَلَا تَشْكُرُوا غَيْرِي** ibaresi⁸⁹ “Nimetime karşı şükürünüzü bana yöneltin, başkasına teşekkür etmeyin.” şeklinde tercüme edilmiştir.⁹⁰ Lakin bu şekilde çevrildiği zaman **أَنْ شُكْرًا لِي وَلِوَالِدَيْكَ** “Bana şükret, ana-babana da teşekkür et” ayetiyle⁹¹ bir tearuz durumu meydana gelmektedir. Dolayısıyla **“Başkasına teşekkür etmeyin.”** kısmı **“Başkasına şükretmeyin.”** şeklinde yapılabilir ki bu durumda şükür-kulluk ilişkisi bağlamında anlam daha güzel ifade edilmiş olmaktadır.

7.2. Alâüddîn es-Semerkandî'nin derlediği *Şerhu't-Te'vilât*'a kimi zaman hem tahkik hem de tercüme çalışmalarında müracaat edildiği gözlemlenmektedir. Bu bağlamda söz konusu *Şerh*'ten yapılan **أي من كتب عليه القتل يموت بسبب القتل ولا يموت حتف أنفه** tarzındaki⁹² alıntının çevirisi “Yani öldürüleceği yazılan kişi, eceliyle değil, mutlaka öldürülmek suretiyle ölür.” şeklinde yapılmıştır.⁹³ “Eceliyle değil” şeklinde tercüme edilen sözcük grubu **“حتف أنفه”** dir. Bu deyiş, ecel anlamında kullanıldığı gibi katle ve darba uğramadan yatağında ölen kişi anlamında da kullanılmaktadır.⁹⁴ Dolayısıyla Semerkandî'nin ifadesi kader ve ecel merkezinden olaya bakılarak kurulmuş bir sözdür. Yani “Kişinin eceli savaşılarak/vuruşarak öleceği şeklinde yazıldıysa bu kişi yatağında ölmez.” anlamındadır. Çeviride kullanılan “Eceliyle değil” ifadesi ise Mutezile'nin “Maktul eceliyle ölmemiştir.” görüşünü çağrıştırmaktadır. Bu kullanım halk dilindeki kullanıma benzemektedir. Ancak yanlış anlamaların önüne geçilmesi için tırnak içerisinde verdiğimiz çeviriyi önermekteyiz.

Keza zikrettiklerimize benzer bir şekilde **كل هذا الذي ذكر لم يموت حتف أنفه، ولكن بأسباب لم يؤمر بها، فصار** ibaresi⁹⁵ de şu şekilde tercüme edilmiştir: “Burada belirttiği hayvanların hiçbiri kendi eceliyle ölmüş değildirler, Allah'ın emretmediği çeşitli sebeplerle ölmüşlerdir, dolayısıyla murdar olmuşlardır.”⁹⁶ Yukarıda söylediklerimiz burası için de geçerlidir. Her ne kadar ilgili ifade halk arasında herhangi bir olay olmaksızın yaşamı sona erenler için kullanılsa da farklı çağrışımlara yol açmaktadır. Dolayısıyla burada “kendiliğinden ölmüş değildirler” şeklinde bir çeviri yapılabilir.

7.3. Hz. Musa'nın Allah'tan bir mucize istediği anlatılırken **لعله سأل آية يعلم بها [ربه]** ibaresi⁹⁷ tercüme çalışmasında “Rabbinin bildiği bir mucize istemiş olabilir.” şeklinde çevrilmiştir.⁹⁸ Hâlbuki kanaatimizce bu durumda ibarenin **يعلم بها [ربه]** değil de **يعلمها ربُّه** şeklinde olması gerekirdi. Hal böyle olunca mevcut durumda metindeki ifade “Musa, kendisi vasıtasıyla Rabbinin bileceği bir ayet istemiş de olabilir.” şeklinde anlaşılmaktadır.

7.4. **لكن لا يقال لمن في القبر: إن له معيشة ضنكا، حتى يوصف بالضيق** ibaresi⁹⁹ “Fakat kabirde olan bir kişi için hayatının olduğu söylenemez ki bu “sıkıntılı” olmakla nitelensin.” şeklinde tercüme

⁸⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, C. 1, s. 274.

⁹⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, C. 1, s. 303.

⁹¹ Lokman, 31/14.

⁹² Mâtürîdî, *Te'vilât*, C. 2, s. 453, dn. 7.

⁹³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, C. 2, s. 503, dn. 600.

⁹⁴ Bk. Ebû Mansûr el-Ezherî, *Tehzîbü'l-Luğa*, Thk. Muhammed Avd Mur'ib, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, (1. Baskı), Beyrut, 2001, C. 4, s. 257, حتف md.; Mecdüddîn el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Müessesetü'r-Risâle, (8. Baskı), Beyrut, 2005, s. 798; Heyet, *el-Mu'cemü'l-Vasît*, Mektebetü's-Şurûk ed-Düveliyye, (5. Baskı), Mısır, 2011, s. 160.

⁹⁵ Mâtürîdî, *Te'vilât*, C. 5, s. 242.

⁹⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, C. 5, s. 262.

⁹⁷ Mâtürîdî, *Te'vilât*, C. 6, s. 48.

⁹⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, C. 6, s. 59.

⁹⁹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, C. 9, s. 245.

çok tanrı tarafından değil, tek tanrı tarafından kurgulandığını gösterir.”¹¹² Çevirideki geçen “kurgulandığını” kelimesi anlaşıldığı kadarıyla فعل sözcüğünü karşılamak için kullanılmıştır. Lakin bu kelime *fiil* olarak veya *amel* olarak da çevrilebilir ve bizce kurgudan daha münasip olur. Zira kurgu sözcüğü, hayalî bir durumu çağrıştırırken fiil/amel sözü hakiki olana tekabül etmektedir.

7.10. أهْلُ الْقَوْلِ وَالْقَوْلُ عِنْدَ أَصْحَابِنَا فِي الْإِمَامِ إِذَا أَعْطَاهُ أَهْلُ الْحَرْبِ شَيْئًا أَنْ يَشْرِكَ فِيهِ قَوْمَهُ... ifadelerinde¹¹³ geçen أهْلُ الْحَرْبِ tamlaması “savaşçılar” şeklinde tercüme edilmiştir.¹¹⁴ Ancak ibarenin bağlamı fey’ ile alakalı olduğundan, “savaşçılar” yerine “anlaşma yapılan düşman” şeklinde çevrilmesi kanaatimizce daha uygun olacaktır. Önerdiğimiz tercüme esas alındığında konunun daha iyi anlaşılacağını düşünmekteyiz. Zira fey’ savaşmaksızın alınan mallarla alakalıdır.¹¹⁵

7.11. Çevirinin bir yerinde قُلْ emri¹¹⁶ Latin alfabesiyle “kul” şeklinde ifade edilmiştir.¹¹⁷ Ancak ilgili yerde sadece “kul” denilmesi bizce yanlış anlamaya yol açabilecek bir kullanımdır. Burada tercümenin farklı yerlerinde bazen yapıldığı gibi Arapça ifadenin eklenmesinin daha isabetli olacağı kanaatindeyiz.

Sonuç

İslam dünyasında, özellikle ülkemizde, büyük etkiye sahip İmam Mâtürîdî’nin tefsiri *Te'vilâtü'l-Kur'ân*’ın Türkçe’ye kazandırılması -her ne kadar geç kalınmış olsa da- son derece önemlidir. Böylece hem eserin geniş kitlelere ulaşması kolaylaşmış hem de Ehl-i Sünnet’in kurucu imamlarından biri olan İmam Mâtürîdî’nin görüşlerini, doğrudan kendi eserinden öğrenme imkânı ortaya çıkmıştır. Bu yönüyle din bilimlerinin farklı alanlarındaki klasik kitapların tercüme faaliyeti devam ettirilmelidir. Zira bu tür çalışmaların ilim ve fikir hayatımıza olumlu katkı sağlayacağı yadsınamaz bir gerçektir.

Tercüme ameliyesinin, dillerin özelliği, mütercim bakış açısı, farklı kültür havzasına ait olmak vb. farklı değişkenleri bünyesinde barındırmasından dolayı zor bir çalışma türü olduğu bilinmektedir. Bunun için söz konusu çalışmalarda bir takım hata ve yanlışların görülmesi ve çalışmaların bazı eksikliklerle malul olması kaçınılmaz görünmektedir. Nitekim *Te'vilâtü'l-Kur'ân* tercümesi de bundan nasibini almıştır. Tespit edilen hatalar göz önünde bulundurulduğunda, özeld mez-kûr çalışmada, genelde ise tercümelerin tümünde daha hassas ve daha titiz davranılması gerektiği ifade edilmelidir.

Çeviri esnasında, lafza bağlı kalmakla, lafzı teslim almak arasında çok hassas bir denge kurularak hem dilin anlaşılır ve akıcı olmasına özen gösterilmeli hem de metinden ve yazarın düşünce dünyasından uzaklaşılmalıdır. Bundan dolayı, sadece harfîy tercüme yapılarak dil anlaşılabilir ve sıkıcı hale getirilmemeli aynı zamanda metnin anlaşılır ve akıcı olması için mütercim tarafından yapılan parantez içi açıklamalar metne ve yazarın görüşlerine uygun tarzda seçilmelidir. Aksi takdirde müellifin söylemediği bir şeyi ona söyletmek gibi bir durum ortaya çıkmaktadır ki bunun savunulacak bir yanı yoktur. Ayrıca farklı ilim dallarının terminolojisi dikkate alınmalı ve ıstılahlar sözlük anlamıyla tercüme edilmemelidir. Örneğin ‘tevakkuf’un, ‘durup beklemek’ şeklinde tercüme edilmesi yerine aynen bırakılması, izah yapılması zorunlu

¹¹² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, C. 12, s. 98.

¹¹³ Mâtürîdî, *Te'vilât*, C. 15, s. 68.

¹¹⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, C. 15, s. 76.

¹¹⁵ Bk. Mehmet Erdoğan, *Fıkah ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, (6. Baskı), İstanbul, 2016, s. 143.

¹¹⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât*, C. 17, s. 396.

¹¹⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, C. 17, s. 410.

görülyorsa, bunun dipnotlarda verilmesi daha uygundur. Metinde yer alan ve kendi döneminin tarihî veya kültürel dokusunu yansıtan kelimelerin çevirisinde de aynı durum söz konusudur. Mesela kervansarayı otel, cilbâbı manto diye tercüme etmek yerine, aynen aktarmak tarihi ve kültürel dokunun nakli için gereklidir.

Yukarıda zikredilen veya edilemeyen hataların birçoğu *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'ın tercümesinde görülmektedir. Nitekim çalışmamızda, mezkûr çevirideki problemler inceleme konusu yapılmıştır. Ancak yapılan tespitler, tüm problemleri kapsamamaktadır. Bundan dolayı, elde edilen sonuçların teklif ve öneri olarak kabul edilmesi ve sonraki baskılarda çevirinin daha titiz bir şekilde tekrar gözden geçirilmesi temennimizdir.

KAYNAKLAR

- Algül, Hüseyin, “Muâhât”, *DİA*, İstanbul, 2005, C. 30.
- Aliyyü'l-Kârî, *el-Esrâru'l-Merfû'a fi'l-Ahbâri'l-Mevzû'a*, Thk. Muhammed es-Sabbâğ, el-Mektebü'l-İslâmî, (2. Baskı), Beyrut, 1986.
- Babanzade Ahmed Naim, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, DİB Yay., (1. Baskı), İstanbul, 2019.
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi (ö. 256/870), *el-Câmi'u's-Sahîh*, Thk. Heyet, Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, (3. Baskı), Dımaşk, 2015.
- Cilâcı, Osman, “Tercüme Teknikleri Açısından Meâllere Genel Bir Bakış”, *Kur'an Meâlleri Sempozyumu –eleştiriler ve öneriler- I*, (24-26 Nisan 2003, İzmir), DİB Yayınları, Ankara, 2007.
- ed-Demenhûrî, Ahmed Sa'd, *Nazariyyetü'l-Ma'rife 'inde Ehli's-Sünne ve'l-Cemâ'a*, Dâru'n-Nûri'l-Mübîn, (1. Baskı), Amman, 2018.
- Demir, Osman, “Tevakkuf”, *DİA*, İstanbul, 2011, C. 40.
- Efendioğlu, Mehmet, “Osman b. Huneyf”, *DİA*, İstanbul, 2007, C. 33.
- Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, (6. Baskı), İstanbul, 2016.
- Eroğlu, Ali, “Tercüme Problemleri ve Meâller”, *Kur'an Meâlleri Sempozyumu –eleştiriler ve öneriler- I*, (24-26 Nisan 2003, İzmir), DİB Yayınları, Ankara, 2007.
- el-Ezherî, Ebû Mansûr, *Tehzîbü'l-Luğa*, Thk. Muhammed Avd Mur'ib, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, (1. Baskı), Beyrut, 2001.
- el-Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Müessesetü'r-Risâle, (8. Baskı), Beyrut, 2005.
- Heyet, *el-Mu'cemü'l-Vasît*, Mektebetü's-Şurûk ed-Düveliyye, (5. Baskı), Mısır, 2011.
- İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, Thk. Kemal Yusuf el-Hût, Dâru't-Tâc, (1. Baskı), Beyrut, 1989.
- İbn Kayyım el-Cevziyye, *el-Menâru'l-Münîf fi's-Sahîh ve'd-Daîf*, Thk. Ebû Ğudde, Mektebü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye, (1. Baskı), Halep, 1970.
- İşler, Emrullah – Yıldız, Musa, *Arapça Çeviri Kılavuzu*, Elif Yayınları, (6. Baskı), İstanbul, 2014.
- Kırbaçoğlu, M. Hayri, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, Otto Yay., (5. Baskı), Ankara, 2015.

- el-Leknevî, Abdülhayy, *Zaferu'l-Emânî bi-Şerhi Muhtasari's-Seyyidi'ş-Şerîfi'l-Cürcânî fi Mustalahi'l-Hadîs*, Thk. Ebû Ğudde, Mektebü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, (4. Baskı), Beyrut, 1429.
- el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkindî (ö. 333/944), *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, (Ed. Bekir Topaloğlu), Dâru'l-Mîzân, İstanbul, 2005-2007, I-XVIII.
- _____, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, (Ed. Yusuf Şevki Yavuz), Ensar Neşriyat, İstanbul, 2015-2019, I-XVIII.
- _____, *Kitâbü't-Tevhîd*, (trc. Bekir Topaloğlu), TDV Yay., (10. Baskı) Ankara, 2017, s. 495-506.
- Meriç, Cemil, *Bu Ülke*, İletişim Yayınları, (46. Baskı), İstanbul, 2015.
- el-Mevsîlî, Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd, *el-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr*, Thk. Mehmet Talu, Tereke Yay., İstanbul, 2015.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (ö. 261/875), *el-Câmi'u's-Sahîh*, Thk. Heyet, Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, (2. Baskı), Dîmaşk, 2015.
- Özel, Ahmet, *Haneî Fıkıh Alimleri*, TDV Yay., (3. Baskı), Ankara, 2013.
- es-Sâğircî, Esad Muhammed Said, *Delilleriyle Haneî Fıkıhı*, Trc. Soner Duman v.dğr., Karınca&Polen Yay., İstanbul, 2010.
- Sami, Şemseddin, *Kâmûs-ı Türkî*, Şîfa Yayınları, İstanbul, 2016.
- Sarikaya, Abdüssamet, “*Te'vilâtü'l-Kur'ân*'ın Üç Tahkikinin Analizi ve İhlâs Süresi Bağlamında Mukayesesi”, *İmâm Mâtürîdî ve Te'vilâtü'l-Kur'ân*, Ed. Hatice K. Arpaguş v. dğr., İfav Yay., (1. Baskı), İstanbul, 2019, ss. 189-212.
- Sifil, Ebubekir, *İslam ve Modern Çağ 2*, Rihle Kitap Yay., (2. Baskı), İstanbul, 2011.
- es-Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfîî (ö. 911/1505), *ed-Dürü'l-Mensûr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2011.
- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923), *Câmi'u'l-Beyân fi Te'vîli'l-Kur'ân*, Thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire, Trs.
- et-Tehânevî, Zafer Ahmed, *Kavâ'id fi 'Ulûmi'l-Hadîs*, Thk. Abdülfettah Ebû Ğudde, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, (11. Baskı), Beyrut, 2018.
- et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî (ö. 279/892), *el-Câmi'*, Dâru's-Selâm li'n-Neşr ve't-Tevzî', Riyad, 2009.
- Tokpınar, Mirza, “Hadis Tercümesinde Şuhûdî Mâzi ve Nakli Mâzi Hakkında Cevdet Paşa'nın Bir Mektubu Üzerine”, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, X-1, 2012.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Sad. İsmail Karaçam v.dğr., Azim Dağıtım, İstanbul, 2011.